

“Vücûd-Nâme” Örneğinde Bektâşi Erkânnâmelerinde Hurûfî Unsurlar

Doç. Dr. Ömer Faruk TEBER*

Atf / ©- Teber, Ö.F. (2013). “Vücûd-Nâme” Örneğinde Bektâşi Erkânnâmelerinde Hurûfî Unsurlar, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1), 57-72.

Özet- Bektâşi Erkânnâmeleri Bektâşiliğin mahiyetini, yapısını ve tarihî inkişafını tanımlamaya yönelik olarak yazılmış, tarikat içerisindeki ritüeller ile bu ritüellerin bünyesinde icra edilmesi gerekli duaların yer aldığı eserlerdir. Bektâşi Erkânnâmeleri içerisinde yer alan ve kâmil insan olabilmenin tasvirlerini içeren “Vücûd-nâme”, “Ahid-nâme”, gibi çeşitli risale ve belgelerin analiz edilmesi, Alevîlik ve Bektâşilik araştırmalarında önemli bir katkı sağlayacaktır. Vücûd-nâmeler, dünyevî unsurların her birinin insan vücûdundaki uzuvlardan birisine benzetildiği ve bu uzuvlara harflerle birlikte çeşitli dinî, tasavvufî anlamların yüklenilerek izah edildiği Hurûfî metinleridir. Bu çalışmada “Vücûd-Nâme”lerde yer alan Hurûfî unsurların Bektâşi Erkânnâmelerine nasıl yansıdığını analiz etmeye çalıştık.

Anahtar sözcükler- Ezoterik (Batınî) , Bektâşi Erkânnâmeleri, Vucûd-nâme

§§§

Giriş

Dinî-mezhebî bir toplumun yaşayabilirliği, büyük ölçüde o toplumun sahip olduğu öğretinin, bir yerde yol haritasının, hayatı bütünüyle kuşatıcı bir mahiyette algılayabilmesi ve öğretisinin referansları ile uygulayış felsefesine bağlıdır. Kur’ân ve Sünnet merkezli oluşturulmuş İslâmî bir yorum olan Bektâşîlik, ruhun tezkiyesi ile insan doğası gereği dünyevî yeteneklerinde tekâmülû birlikte ele alarak korelasyon sağlar ve bu amacını, *imân edip, iyi işler* yapmak ilkesiyle pratikte uygulamaya koyar¹.

* Akdeniz Üni. İlahiyat Fak., İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: omerteber@yahoo.com

¹ Bektâşi düşüncesinde inanç usurları ve mezhep telakkileri için bkz. Ömer Faruk Teber, *Bektâşi Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara 2008.

Bektâşîliğin mahiyetini, yapısını ve tarihî inkişafını iyi anlayabilmek ve doğru tespitte bulunabilmek için Hacı Bektâş-ı Velî'nin kendisinden sonra kayda geçirilen ve öğretinin pratik tezahürlerini yansıtan Bektâşî Erkânnâmelerinin incelenmesi; akademik bir bakış açısıyla tahlil edilmesi gerekir². Genellikle “Nasıl bir insan” imajını şekillendirici tasvirleri içeren Bektâşî Erkânnâmeleri³ içerisinde yer alan “Vücûd-nâme”, “Ahid-nâme”, “Âyin-i Cem Risalesi” gibi çeşitli risale ve belgelerin de analiz edilmesi Alevîlik ve Bektâşîlik araştırmalarında önemli bir katkı sağlayacaktır. Erkânnâmeler içerisinde yer alan bu nevi risâlelerden Vücûd-nâmeler, dünyevî unsurların her birinin insan vücûdundaki uzuvlardan birisine benzetildiği ve bu uzuvlara harflerle birlikte çeşitli dinî, tasavvufî anlamların yüklenilerek izah edildiği Hurûfî metinleridir. Buna göre mutasavvıfların zübde-i kâinat dedikleri insan vücûdu, büyük bir âlem olup dünyevî bütün unsurları ihtiva etmektedir. İnsan-ı kâmil mertebesine erişebilmiş kimseler de bu “vücûd-nâme”nin temsilcisidir. Özellikle Bektâşî metinleri içerisinde yer alan bu tür risale ve talikatlar, nefsini bilmenin öneminden, yedi cehennem ile cennetin sekiz kapısının hikmetinden ve cennetteki dört ırmağın aslının ne olduğunun bilinmesinden bahseder. Çünkü bu bilgilere sahip olan bir Bektâşî dervîşi özü itibarıyla fani olup Hakk’a vasıl olacak dolayısıyla da Bektâşî deyimleriyle “Fazıl toplumun birer kamil ferdi” hüviyetini kazanacaktır.

1. Hurûfîlik Bektâşîlik Etkileşimi

Temeli, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli anlamlar yükleyen anlayışa dayanan Hurûfîlik, Fazlullah-ı Hurûfî Esterâbâdî (ö.796/1394) tarafından İslâm dünyasında batınî düşüncelerin ışığında bir sistem şekline dönüştürülmüştür⁴. Harflerle ve hatlarla dinî emirleri te’vîl esasına dayanmakta olan bu inancın temel kuramı, insanı ilahî sıfatlarla tavsif etmesidir. Câvidânnâme, Muhabbetnâme, arşnâme, Divan, Vasiyyetnâme ve Nevmnâme adlı eserlerin müellifi olarak zikredilen Fazlullah-ı Hurûfî, kurduğu sistemi anahatlarıyla *Câvidânnâme*⁵ adlı eserde toplamıştır⁶.

² Aksi halde Ahmed Rıfki'nin da ifade ettiği gibi: “...seleflerimizin tarih tahriri husûsunda takip ettikleri meslek, hiçbir fayda temin etmeyen bir takım müsecca', murassa' sözlerle yalnız mevzû bahs olan meselenin kaba taslağını çizmek ve vakaların rûhuna, esâsına, te'sirlerine dair bir şey beyân etmemekten ibaret..” kalacaktır. (Ahmed Rıfki, *Bektâşî Sırrı*, Dersâdet 1328/1910, II, 3-5).

³ Belkis Temren, *Bektâşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1995, s.211.

⁴ A.Bausani, “Hurûfiyya”, E.I., New Edition, Leiden 1971, III, 600; Hüsamettin Aksu, “Hurûfîlik”, *DİA*, XVIII, 408.

⁵ Hurûfîlik düşüncesinin kurucusu sayılan Esterâbâd'lı Fazlullah'ın yaklaşık olarak 1386 yıllarında düşüncesinin ana hatlarını ortaya koyan en önemli eseridir. Eserde çeşitli sembol ve kısaltmalarla birlikte Kur'ân'dan bir kısım ayetlerin tefsir ve tevili yer almaktadır. Özellikle bazı süre başlarında bulu-

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Batınî yorumları sayesinde gün geçtikçe taraftar kazanan Fazlullah-ı Hurûfî, düşüncelerinin şerî'ata aykırı olması yönünde ulema tarafından görüş bildirilmesi üzerine yargılanmış ve idam edilmiştir. Fazlullah'ın ölümünden sonra, başta halifesi Ali el-A'lâ olmak üzere, mensupları tüm baskılara rağmen Horasan, İsfahan, Suriye, Azerbaycan ve Anadolu'da Hurûflîk'i yaymışlardır⁷. Hurûflîk diğer bir çok batınî inançlarda olduğu gibi esrâr-ı hurûf, insan-ı kâmil, devr, tevil gibi bir takım esasları İslâm Tasavvufundan almalarının yanı sıra tenâsuh, hulûl ve ittihâd gibi İslâm sûfî düşüncesiyle bağdaşmayan unsurları da bünyesine alarak teville yönelen mistik bir düşünce olmuştur⁸. Engellemelere rağmen pek çok Hurûfî, Bektâşî tekkelerine sığınarak görüşlerini yaymaya devam etmiş⁹, Fazlullah-ı Hurûfî, bazı Bektâşîler tarafından Bektâşî evliyâsı olarak anılmıştır. Ancak bu akım, Virani, Nesimi, Hayreti vb. bazı kesimlerde güçlü bir şekilde etkisini göstermekle birlikte Bektâşîliği derinden etkilememiş ve ileri gelen pek çok Bektâşînin görüş ve düşüncelerine yansımamış olduğu ifade edilmektedir¹⁰. Ancak Bektâşî düşünce

nan Hurûf-ı Mukatta'a ile ilgili teviller dikkat çekmektedir. Düzensiz bir şekilde yazılan Câvidânâme, altı bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde müellifin itikadî görüşleri verilmiş, ikinci bölümde kainatın yaratılışı; üçüncü bölümde, Adem ile Havva'nın ve diğer varlıkların yaratılışı; dördüncü bölümde, Ahiret konuları; beşinci bölümde nübüvvet ve altıncı bölümde de Câvidânâme'deki konuların tekrarı yapılmıştır. Bkz. Hüsâmettin Aksu, "Câvidânâme", DİA, VII, 178. Ayr. Bkz. İlmî Cavidan, Çev. Raşit Tanrıkulu, Ayyıldız Yay., Ankara 1998; bkz. Fatih Usluer, *Hurufilik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, İstanbul 2009, s.30.

⁶ Abdalbaki Gölpınarlı, *Hurûflîk Metinleri Kataloğu*, TTK. Ankara 1989, s. 14, 19.

⁷ A. Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. -17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s.129-133; Aksu, "Hurûflîk", DİA., XVIII, 409-410.

⁸ Sayın Dalkıran, *Aklın Büyük Yanılgısı Tanrılaştırma*, İstanbul 2004, s.132

⁹ Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", www.hasanonat.net

¹⁰ Hurûflîk, Anadolu ve Rumeli'de Fazlullah Hurûfî'nin tanınmış müridi İmâdüddîn Nesimî sayesinde yükselerek taraftar toplayabilmiştir. Nesimî ve diğer dailerin çabasıyla Fazlullah'ın yargılanarak idam edilmesinden sonra tezyif edilen ve değersizleştirilen bu öğretiyi, Bektâşîliğin bir ögesi olarak kendine yer edindi. Bkz. İrene Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul 1999, s. 164. Ayr. Bkz. Seyyid İmâdüddîn Nesimî, *Nesimî Divanı*, haz. Hüseyin Ayan, Ankara 1990; Oryantalistlerin, Hurûflîğin, Bektâşîliğin asli ögesi olduğu görüşlerine karşı çıkan Ahmet Rıfki, Bektaşîliğin Hurufilikten etkilendiğine dönük iddialara şu şekilde itiraz etmektedir: "Hurûflîk hiçbir yere, hiçbir menbaa mensup olmadan Acemistan'ın bir köşesinde zuhûr etmiş bir tarîk-ı dalâlettir. Fazlullah-ı Hurûfî'nin kötü âkıbeti, *Câvidân* ismindeki müphem eseri, Câvidânîlerin ortada mevcut olan kitapları, bu kitaplardan istinbât olunan bâtil akâidleri, ibadet tarzları, tevil sûretleri gösteriyor ki, bu meslek bir meslek-i bâtildir. Ne akıl, ne mantık, ne diyânet, ne şeriatla münasebeti vardır. Bu mesleğin pek çok olan inananları arasında bütün fırak-ı dâlenin akâidinden bir nebze vardır. Kur'ân'ın zâhirî manasını değiştirmelerinden dolayı "Bâtıniyye" taifesiyile; Cenâb-ı Hakk'a bir sûret-i cesîme isnâd ettiklerinden dolayı "Mücessime" fırkasıyla; haramı mübâh saymaları yönünden "İbâhiyye" mezhepleriyle râbitası

ve anlayışının saf ve sade bir şekilde asırlarca nesilden nesile aktarılmasına vasıta olan Bektâşî Erkânâmeleri'nde Hurûflüğün izlerini bulmak mümkündür. Bektâşîlik yazılı kaynakları içerisinde yer alan Erkânâmeler, Sünnî din anlayışının hâkim olduğu metinler olmakla birlikte, Şîî, Ca'ferî ve Hurûfî etkiler de taşımaktadır. Söz konusu Hurûfî, batınî unsurların metinlere Bektâşî Dedeleri, Dede-bâbâları veya dervişleri tarafından manzum ve mensur gibi çeşitli şekillerde sokulduğu yalın bir okumayla anlaşılabilir. Öte taraftan Hurûflük ve onun etkisine açık olan Şîîliğe ilişkin "Oniki İmâm" inancı, "Tevellâ", "Teberrâ" ve "Kerbelâ Matemî" vb. unsurların Erkânâmelerde esaslı bir karşılıklarının olmadığını belirtmek gerekir¹¹. Bunlar daha çok âyinlerin, törenlerin ve kimi ritüellerin uygulanmasında görülen ve duygusal yönü ağır basan yüzeysel yansımalarıdır. Çünkü İslâmî Türk edebiyatında önemli bir yere sahip bulunan Hz. Ali Cenknâmeleri, Ahitnâmeler, Buyruklar ile Erkânâme niteliği taşıyan çeşitli eserlerin nihai hedefi, topluma dinî-ahlaki, tarihî bilgi vererek insanları şuurlandırmaktır¹². Bunun yanı sıra insanın kendisine, toplumuna ve tabiata karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmesine ve güzel huylar edinerek kötülüklerden kaçınmasına yönelik nasihatnâme özelliği taşımaktadır.

Bu çalışmamızda, Bektâşîliğin âdab ve erkânına dair bilgi elde edebileceğimiz en zengin kaynaklardan birisi olan Bektâşî Erkânâmelerine¹³ Hurûfî unsurların nasıl ve ne şekilde yansıdığını "Vücûd-nâme"ler üzerinden tespit etmeye çalışacağız.

vardır. Ayrıca Fazlullah-ı Hurûfî'nin ulûhiyetine, rûhâniyetine inananlar Hurûfilerdir; Bektâşîler değildir. Bektâşîlikle Hurûflük'in birbirinden ayrı, başka esaslar üzerine müstenit olduğunu gösteren bir çok delil vardır. Özetle, gerek Câvidanların bâtil içeriğinden, gerek Hürûfilik akâidi tarafından, Bektâşî tarikatına hiçbir şey girmemiştir. Hurûflerin itikâd ve eserlerinden Bektâşîler mesul olamaz. Bektâşîlerin kitapları, tomâr-ı hilâfetleri meydandadır. Hurûflerin kitapları ve inançları ehline âyândır." Bkz. A. Rıfki, *Bektâşî Sırrı*, I, s.10-11, 67 vd. öte taraftan bir kısım uzmanlar, Hurûflük tesirlerinin, aynı zamanda Alevilik-Bektâşîlikteki İsmailî etkiyi göstermekte olduğunu ifade etmektedirler. Buna göre söz konusu bu metinler vasıtasıyla, "tenasüh", "hulûl" ve "mehdilik" gibi kimi İsmailî görüşler ve fikirler Bektâşîliğe taşınmıştır. Bkz. Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektâşîlik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, Ankara 2006, s.56.

¹¹ Erkânâmelerde yer yer geçen Sünnîlik dışı unsurların da Hurûfî metinler yoluyla geldiği ve Batınî yorum geleneğinden kaynaklandığı söylenmelidir. Bkz. Sönmez Kutlu, "Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi", *İslâmiyât*, C.6, S.3 (2003), s.47.

¹² Mehmet Atalan, "Hz. Ali Cenknâmelerinde Mâtürîdîlik ve Hanefîlik İlişkili Unsurlar", www.emakalat.org

¹³ Bu konuda bkz. Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara 2008, s.159-165.

1. 1. Bektâşi Erkânâmelerinde Hurûfî Unsurlar

Fazlullah Hurûfî'nin öldürülmesinden sonra Azerbaycan'da takibe uğrayan Hurûfîler Anadolu ve Rumeli'ye dağılmışlardır. Çeşitli tasavvufî düşünceler ve gruplar içerisinde kendilerine yer edinmeye çalışmışlardır¹⁴. Bektâşi öğretisini de etkilediğini bildiğimiz Hurûfî unsurların, Bektâşi Erkânâmelerinde en fazla geçtiği kısım “Vücûd-Nâme” ya da “Vücûd-Nâme Der İlm-i Murtazâ Alî ve Keşf-i Hünkâr El-Hâc Bektâş Velî” başlıklı bölümlerdir. Latinize ettiğimiz bir metin örneği şöyledir:

“ Senürîhim âyâtînâ fi'l-âfâki ve fi enfüsihim hattâ yetebeyyene lehüm ennehu'l-hakk”¹⁵

...İmdi Hakk ki Muhammed Alî'dir. Âdem'de talep eylemek evlâdır. Zira Âdem'den gayrı talep edersen ma'rifetullah'tan haberin yoktur. İnsan vücudu göbekten aşağısı yedi kat yer ve göbekten yukarısı yedi kat göktür. Ve baş arş-ı mu'allâdır. Yedi kat yerde ve yedi kat gökte her ne varsa hepsinin hakikati arştaadır. Vücûd-ı Adem'de dahi her ne var ise cümlesinin sırrı baştaadır. **Zirâ Âdem'in cemalinde yirmisekiz hurûf mevcuttur. Ve ol hurûfların mukâbilinde yirmisekiz âl ve evlâd ve çehârdeh ma'sûm-ı pâk ve cümle nebîler mestûrdur.**

... Ve dünyada her ne kadar letâif var ise otuziki hurûf ile kelâm olur. Hezdeh hezâr-ı âlem içinde her ne var ise cümlesi otuziki hurûf ile bağlanır. Ve otuz iki hurûf bunlardır. Ve cemâl-i Âdem'de olan ondört beyaz hatlar bunlara işaretir. Meselâ, Âdem'in eli ve ayağı iki hattır ki, sağa ve sol şakk-ı istivâdır. Sağ tarafı Muhammedü'l-Ekber'e ve sol tarafı Abdullah'a işaretir.

...İmdi, Ey Tâlip: Dîdâr-ı ilâhi'yi gör ki, duvazdeh İmâmân, Çehardeh Ma'sûmân cemâl-i Âdem'de Hâme-i Kudret ile mestûr olmuştur. Bunları kendi cemâlinde talep eyle ki, Hakk'ı bilesin. Câhil kalmayasın. İmdi bir nazar eyle ki, kendi cemâlinde bu otuziki hurûf ve bu otuziki sultân mevcuddur. Ve dahi her bir harf bir Sultân'a işaretir ki, birbirinden ayrı ve gayrı değildir. **Ve bu otuziki hurûf bir noktadan çıkar ki, cümlesi Alî'den zuhur etti.** Nitekim onun için Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet Kerremallâhu vecheh Efendimiz buyurmuştur. Kâle İmâm Alî, “Ene noktaton, tahte'l-bâi bismillâhi. Böyle olunca cümlesi bir asıldır. Ve bir asıldan zuhur etti. **İmdi bir kimse otuziki hurûfu bilmese ve her harf hanki sultâna**

¹⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 1997, s.182

¹⁵ “Biz onlara, ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz ki Kur'ân'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun” (Fussilet, 53).

işarettir bilmes ve kendi cemâlinde ol sultânları ispat eylemese tarikat ve post ve mürşitlik ona haramdır, hakkı değildir. Ve ona secde kılmak haramdır. Zira cahildir. Cahil ise kendi nefsin bilmediğinden Hakk'ı dahi bilemez. İmdi, Ey divâne gözün aç! bundayken nefsin ve Hakk'ı göre ve bilesin. Hey hât ki, **Hakk senin için bir dahi tecelli eyleye ve dahi yirmisekiz hurûf bunlardır ki beyân olundu.** Elif, bâ, tâ, se, cim Ha, Hı, Re, Ze, Sin, Şin, Sat, Dat, Tı, Zıy, Ayın, Gayın, Fe, Kaf, Kef, Lem, Mim, Nûn, Vav, Ha, Ye. Ve dahi Lam-elf, Muhammed Ali'ye işarettir. Yani, Lam-elf, Muhammed Alî, Ayn, Hasan; Hı, Hüseyin; Şin, Zeyne'l-âbidîn, Sin, Alî en-Nakî; Dal, Hatice; Ze, Fâtıma; Fe, Muhammed el-Bâkır; Kaf, Mûsâ el-Kâzım; Cim, Alî Rızâ; Mim, Hasan el-Askerî, Ye, Muhammed et-Takî; Vâv, Ca'fer es-Sâdik; Zâl, Muhammed el-Mehdî; Sâd, Muhammed el-Ekber; Dâd, Abdullah; Te, Behcet Kâsım; Se, Abdullah Sâni; Ha, Alî Asgar; Ğayn, Abdullah Sâlis; Kaf, Hüseyin; Lam, Sa'îd Kâsım; Nûn, Yahyâ el-Hâdi; Ba, Sâlih; He, Tayyib; Tı, Ca'fer; Zıy, Ca'fer Sâni; Re, Kâsım'dır. Dört hurûf dahi, hurûf-ı acemiye vardır ki, Pe, Çe, Je, Ge ki, kâinâtın aslı ve hakikatın terâzisisidir. Ve dahi, Pe, Âdem (a.s.); Çe, Nuh (a.s.); Je, İbrâhim (a.s.); Ge, Seyyid-i Kâinât, Meřhar-i mevcûdât, Hazret-i Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâmdır¹⁶.

Metinden anlaşıldığı üzere burada insan vücudu ile kainat arasında bir paralellik kurulmakta ve bu ilişkinin belli başlı unsurları harfsel ve rakamsal/sayısal bir takım çıkarımlarla ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu sistemde bütün evren ve varlıklar, insanın yüzünde bulunduğu kabul edilen yedişer hatlı iki görünüşle açıklanır. Bu durum, On Dört Ma'sûm-ı Pâk'in ve bütün peygamberlerin Hz. Adem'in şahsında müstetir olduğuna dönük bir temellendirmeye somutlaştırılır ve bunların otuz iki harf ekseninde sayısal karşılıkları sunulur¹⁷. Otuz iki harfi ve karşılıklarını bilmek mürşid olabilmek için zorunludur. Bunları bilmeyen bir kişiye pîr ya da mürşid olmak haramdır. Öte yandan günlük kullanımdaki yirmi sekiz harfin ise birer birer karşılıkları verilir. Bu sayısal kullanımların yanı sıra,

¹⁶ Bkz. Hacıbektaş İlçe Halk Kütüphanesi (HBK), Erkânâme, No: 36, vr.70a-75b.

¹⁷ Fazlullâh Esterâbâdî, Hurûfliği kurarken Bâtınîlerin te'vil usullerini başarılı bir şekilde kullanarak rüya yoluyla gerçeği bulduğunu ileri sürmüştür. O, bir kısım sırların da kendisine bu yolla bildirildiğini iddia ederek Arapça'daki 28 harf ve bunlara ilaveten Farsça'daki 4 harf (p, ç, j,g) ile rakamlar arasında çeşitli ilişkiler kurmak suretiyle Hurûflik sistemini çağının İslâm düşüncesine sokmayı başarmıştır. Bu sisteme göre bütün dinî hükümler 28 ve 32 sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde temsil edildiği ileri sürülür. Öte taraftan Ayet ve hadisleri de Hurûflik sistemi çerçevesinde Batınî te'villere tabi tutan Hurûfler, özellikle Kur'ân'da bulunan Hurûf-ı Mukatta'a'nın müfessirlerce iddia edildiğinin aksine Müteşâbih değil, Muhkem olduğunu savunmuşlardır. Bkz. A.Bausani, "Hurûfiyya", E.I., New Edition, III, 600; Hüsamettin Aksu, "Hurûflik", DİA, XVIII, 408.

çeşitli sembolik ve mecazi anlatımlar da Hurûfiliğin bir yansıması olarak görülebilir. Bunun en somut örneklerini Bektâşî Erkânâmelerinde, Âyin-i Cem risalelerinde ve batınî bilgiye ve keşfe dair yazılmış ve bir kısmı da Cafer es-Sâdık’a nispet edilen risalelerde; şehy-mürîd arasındaki tarîkate ilişkin soru-cevap faslında görmek mümkündür¹⁸.

Şu diyalog bunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

“Suâl: *Tırnağın nerden su içer?*”

Cevâb: *Tırnağım başımdan su içer. Ne kadar ki başım sağdır.*

.....

Suâl: *Üstümdeki emânet nedir?*

Cevâb: *Beş parmağımdır.*

Suâl: *Baş parmak ve şehâdet parmak kimden kaldı?*

Cevâb: *Baş parmak, Muhammed aleyhisselâm'dan ve şehâdet parmak Ali'den kaldı.*

.....

Suâl; *Mürşidin eli kandediydi? Ve senin başın kandedir?*

Cevâb: *Mürşidin eli başında ve başım mürşid elindedir.*

.....

Suâl: *Evvelin nedir? Âhirin nedir?*

Cevâb: *Evvelim Âdem (a.s.), âhirim Muhammed Hâtem (a.s.) dir.*

.....

Suâl: *Başında ne var? Elinde ne var? Kaşında ne var? Gözünde ne var? Ağzında ne var? Yüzünde ne var? Kulağında ne var? Göksünde ne var? Dilinde ne var? Dizinde ne var? Ayağında ne var? Ögünde ne var? Ardında ne var?*

Cevâb: *Başımda tâc-ı devlet, elimde zimâm-ı tâ'at, kaşımda kalem-i kudret, gözümde nûr-ı velâyet, kulağımnda bâng-ı Muhammed, burnumda bûy'ı cennet, ağzımda*

¹⁸ İmâmîye Şî'asında on iki imamdan altıncısı sayılan Ca'fer es-Sâdık için fal, cefr, tılsım, huruf gibi sırrî ilimlerde kitaplar yazdığı, öğrenciler yetiştirdiği, keşifler yaptığı yolundaki iddialar tarihi-bilimsel gerçekliklerle bağdaşmamaktadır. Ancak söz konusu eserlerde kendisine çeşitli şekillerde referanslar verilimekte olduğu da bir vakiadır. Bkz. Mehmet Atalan, *Şîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, Ankara 2005, s.90.

*imân ve şehâdet, göksümde Kur'ân ve hikmet, elimde dest-i velâyet, belimde kemer-i hidâyet, dizimde dem-i hizmet, ayağımda erkân-ı meşâyih-i izâm, ögümde nasip, arımda ecel var*¹⁹.

Hurûfliğe mal edilen harflere, özellikle kutsal metinlerdeki kelime ve harflere bazı mistik manalar yükleyen bu yaklaşımın, İslâm düşüncesinin bünyesinde yer alan tasavvufî akımlarda da bir şekilde yer aldığı göz ardı edilmemelidir. Nitekim klasik İslâmî kaynaklarda Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ve haruf-u mukatta'a denilen harflere zaman zaman çeşitli anlamlar verildiği; yorumlarda bulunduğu bilinmektedir. İbn Arabî'nin eserlerinde de harflere büyük önem verilmektedir. Elbette bunlar, İslâm tasavvufundan kaynaklanan bir takım benzetmelerdir; sayı ve harflerde bir takım sırlar bularak onlardan sûfiyâne anlamlar çıkarmaktır. Bu telâkki, İslâm düşüncesinin bünyesinde yer alan hemen hemen bütün disiplinlerde bulunmaktadır. Öte taraftan Hurûfliğin, Bektâşîlik üzerinde çok etkin bir nüfûza sahip olmadığını düşünen Bektâşî Babaları da mevcuttur²⁰.

1.2. Allah-Muhammed-Ali Üçlemesi

Oryantalistlerin, Alevî-Bektâşîlerin Allah-Muhammed-Ali söylemi ile Hıristiyanlık-taki Baba-Oğul-Kutsal Ruh teslis inancı arasında bir bağ kurmak için gayret sarfettikleri bilinmektedir. Allah-Muhammed-Ali şeklindeki söyleme Hacı Bektâş-ı Velî'nin eserlerinde rastlanmamaktadır²¹. Bektâşî kültür ve edebiyatına bu söylem ilk defa Fazlullâh-ı Nimeti Hurûffî'nin Câvidannâme adlı kitabı ile girmiştir²². Bu şekildeki bir anlayışın Hacı Bektâş-ı Velî dönemine kadar götürülmek istense de bununla Hıristiyanlıktaki üçleme ile aralarında bir benzerlik bulabilmek mümkün değildir. Bilindiği üzere Baba-Oğul-Kutsal Ruh teslis inancı, İslâmiyet'teki Tevhid inancıyla tamamen çelişmektedir. Öte taraftan Allah-Muhammed-Ali söyleminde ise Tevhid akidesinin aksine yönelik bir anlayış bulunmamaktadır. Tevhid kelimesi ve Tevhid'i açıklayan "Lâ ilâhe İllallah" ifadesi Bektâşî

¹⁹ Bkz. HBK. Erkânâme, No: 36, vr.139a-142a.

²⁰ Bkz. Ali Ulvi Baba, *Bektâşîlik Makâlâtı*, Yay. Haz. İsmail Kasap-Yusuf Turan Günaydın, Horasan Yay., İstanbul 2006.

²¹ Alevî-Bektâşî düşüncesinde kutsî bir ifade şeklinde tekrarlanan Allah/Hak-Muhammed-Ali terkihi temel bir ilke sayılır. Bu terkipte Hak, her şeye kadir olan bir yaratıcıyı; Muhammed, O'nun rasûlü ve vahyin tebliğcisi; Ali de bu kutsal yolun uygulayıcısı ve koruyucusudur.

²² Osman Eğri, *Bektâşîlikte Tasavvufî Eğitim*, Horasan Yay. İstanbul 2001, s.105. Bu konuda ayrıca bkz. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, İstanbul 1977, s.242-249.

Erkânnâmelerinde, Tercümânlarında ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makalât'ında sıkça geçmektedir.

İslâm inançlarının, bir mantık simetrisi ile “ulûhiyet-nübüvvet-velâyet” şeklinde kurmuş olduğu bir imân prensibini, Hıristiyanlık'ın Baba-Oğul-Rûhu'l-Kuds'ten ibaret imân tertibine samimi bir simetri yapan Bektâşî üçlemesinin, Bektâşî tarikatının Osmanlı Avrupası'ndaki tekkeleri çevresinde yaşayan Hıristiyan toplulukları cezp etmesi için birer remz olduğu da dile getirilmektedir²³. Nihayet Bektâşî geleneğinde ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret inancını kapsayan temel İslâm inançlarının oldukça merkezî ve yerleşik konumda olduğunu gözlemlenmek mümkündür. Ulûhiyet-Rubûbiyyet inancı, peygamberlik inancı ve Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velâyet nurunu birlikte taşıması yönüyle nübüvvet kurumu içerisinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ali sevgisi Bektâşî düşüncesi ve geleneği ile temel renklerini büyük ölçüde İslâm'dan almışlardır²⁴. Ayrıca Alevî-Bektâşî yolunun esası sevgidir; bu sevgi Allah-Muhammed-Ali muhabbetiyle başlar ve birbirinden ayrılmaz²⁵. Bunu yansıtan metinler, insicamlı bir teolojiyi sürdüren ve mezhebî olmaktan çok tasavvufî/mistik ya da menkabevî nitelikte eserler olan, *Vilâyetnâmeler*, *Buyruklar*, *Nefesler*, *Fütüvvetnâmeler*²⁶, *Erkânnâmeler*, *Tercümânlar* ve *Menâkıbnâmeler*'de yer yer işlenmekte olduğu görülmektedir²⁷. Erkânnâmelerde bu konu On İki İmâm ve On Dört Ma'sûm-ı Pâk kavramları ile birlikte yer almakta²⁸ ve yer yer de Allah Muhammed Alî, üçlemesi duâ ve niyazlar içerisinde geçmektedir²⁹.

²³ Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevî-Bektâşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri*, s.245-246.

²⁴ Temel Yeşilyurt, “Alevî-Bektâşîliğin İnanç Boyutu”, *İslâmiyât*, VI (2003), Sayı 3, s.29-30.

²⁵ Ahmet Yıldırım, “Alevî-Bektâşîlerin Dinin temel Kaynaklarından Kur'ân ve Sünnete Bakışı”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu-I*, s.293. Bu konuda bkz. İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İstanbul 2000, s.69-74.

²⁶ Bu konuda bkz. M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara 2002; Aynı Müellif, “Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi –Fütüvvetnâmelere Göre”, *İslâmiyât*, VI (2003), s.93-110. Bu konuda Bkz. Mehmet Atalan, “Hz. Ali Cenknâmelerinde Mâtürîdîlik ve Hanefîlik İli İlgili Unsurlar”, www.emakalat.org.

²⁷ Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektâşîlik Yazıları*, s.31.

²⁸ “Erenler meydanında Hakk Muhammed Ali divanında On İki İmâm; On Dört Ma'sûm-ı Pâkân efendilerimizin dostlarına dost; düşmanlarına düşman olmak kavliyle”. Bkz. HBK. Erkânnâme, No:36, vr.153a; Ayr. Bkz. Tercümân-ı Bektâşîyân, Yay. Haz. Ömer Faruk TEBER, *İslâmiyât*, VI (2003), s.165-172.

²⁹ “Allah Muhammed Alî, cümlemize mu'în ve nâsır ola. Himmet-i âliyeleri zâhir, bâtın üzerimizde hâzir ve nâzır ola”. Bkz. HBK. Erkânnâme, No:36, vr.143b;

Bir kısım Batılı araştırmacılar Bektâşîliği, Azerbaycan'da doğup Fazlullah Hurûfî'nin ölümünden sonra müritlerinin çabasıyla Anadolu'da ve Rumeli'de yayılma imkânı bulan Hurûflüğün bir Türk biçimlenişi olarak görmek istemişlerdir³⁰. Bektâşî Erkannâmelerinde Fazlullah Hurûfî'den hiç söz etmeden Hurûfî anlayışı yansıtan Bektâşî metinlerinin varlığı, Bektâşîlerin, XIX. Yüzyılın diğer tasavvufî ekolleriyle paralel biçimde Hurûfî bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir³¹. Bu metinlere göre insan vücudunun unsurları harflerle mukayese edilerek bir takım anlamlar çıkarılmaktadır.

Hem Hurûflüğü Fazlullah Hurûfî'nin ismini hiç anmadan bir inanış biçimi haline getiren bazen de onun ismini açıkça kullanıp onu metheden Bektaşîler, benzer biçimde harflerin esrarına inanmışlar ve bu harflerle bir inanç oluşturmuşlardır. Bunlardan bir kısmı da Fazlullah Hurûfî'nin eserlerini dergahlarında bulundurmuş ve okumuşlardır³². Bektâşîler, Fazlullah Hurûfî'nin tarikat silsilesinin değil, düşüncelerinin takipçisi olmuşlardır. Onların bir kısmı da hakikatin bir ayna gibi her şeyde tecelli ettiğine inandıklarından dolayı Fazlullah Hurûfî'yi de aynı hakikatin, taşıyıp söyleyicisi olarak kabul etmişlerdir³³.

Bektâşîlik "sır" kavramına özel bir önem verir. Onlara göre her zahiri şeyin bir de bâtını ve sırlı tarafı vardır. Tâlip, seyrü sülûku boyunca bu sırları kavramaya çalışır. İşte bu "gayb aleminin" sırlarını idrak arzusu, bazı Bektâşîlerin, Fazlullah Hurûfî'yi de hakikatin kaynağı derecesinde görmelerine sebep olmuştur. Fazlullah Hurûfî'yi hakikatin kaynağı olarak görenler bile, erkân ve âdâbda Hacı Bektâş-ı Velî geleneğine tamamen bağlı kalmışlardır³⁴.

³⁰ F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, II, 565. Ayr. krş. J. K. Birge, *Bektâşîlik Tarihi*, Çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul 1991.

³¹ Yılmaz Soyger, *19. Yüzyılda Bektâşîlik*, s.134; Hülya Küçük, "Bektâşîlik ve Aleviliğin Sufi ve Esoterik Boyutu Karşılaştırmalı Kavram Analizi", *İslâmiyât*, VI (2003), s.158. Ayrıca günümüzde Alevî-Bektâşî düşüncesinden söz edildiğinde, M. XIII. Yüzyılda Anadolu'daki sosyo-dinî kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve XVI. Asırlardaki Hurûfî ve Safevî tesirlerine maruz kalarak tarihî süreçte oluşan dinî bir hareket anlaşılmaktadır. Bkz. M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, İstanbul 2003, s.33.

³² Hurûflüğün ana kaynağı Câvidannâme'dir. İki Câvidan vardır. Biri anlaşılması çok zor olan Câvidan-ı Kebîr, diğeri ondan muhtasar olan Câvidan-ı Sağîr'dir. Derviş Murtazâ Betâşî'nin 1048/1638 de çevirdiği ve Dürr-i Yetîm olarak isimlendirilen Câvidan, Câvidan-ı Sağîr'in Türkçe tercümesidir. Bkz. Yılmaz Soyger, *19. Yüzyılda Bektâşîlik*, s.135; Hüsamettin Aksu, "Hurûflük", *DİA*,

³³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, s.541.

³⁴ Yılmaz Soyger, *19. Yüzyılda Bektâşîlik*, s.138.

Bektâşîler, bir sûfi yapılanma olan Hurûfiler gibi harfler ve onların sırları çerçevesinde inanışlar oluşturmuş, geliştirmiş ve kendilerinden önce var olan bu tür inanışları bir şekilde öğrenerek kendi Erkânâmelerinde kullanmışlardır. Harflerin bir takım sırları olduğu anlayışından hareket eden bu anlayış, Hurûfi mukataalardan başlayıp Fazlullah Hurûfi'ye, “*remi*”e ve “*ebced*”e kadar uzanmaktadır. Diğer birçok tasavvuf ekolünün müntesipleri gibi bazı Bektâşîler de, bu harflerin sırlı dünyasıyla geçmiş, hâli ve geleceği anlamak arzusu içerisinde olabilirler.³⁵ Ancak Hurûflik veya Hûrûfi düşüncesi Bektâşîliğin vazgeçilmez unsurları arasında kesinlikle olmamakla birlikte tarikat bünyesinde yer alan bir husus olarak görülmelidir

SONUÇ

Bektâşîlerin tarih boyunca, itikâdî ve amelî hayatlarını nasıl ve neye göre düzenledikleri, referanslarının neler olduğu, toplumsal ve bireysel davranış modelleri, âyinlerinde hangi duaları okudukları gibi bir çok konuya ışık tutan Bektâşî yazılı kaynaklarının önemli bir parçası sayılan Erkânâmeler, dervişler için de geleneklerini yaşama ve yaşatma adına vazgeçilmez kaynak hüviyetini taşımaktadır. Erkânâmeler, Sünnî din anlayışının hâkim olduğu metinler olmakla birlikte, Şîî, Ca'ferî ve Hurûfi etkiler de taşımaktadır. Bu unsurların metinlere çeşitli şekillerde ve “Vücûd-nâme”, “Ahid-nâme”, “Âyin-i Cem Risalesi” gibi adlar altında aynı olmayan tonlarda sokulduğu yalın bir okumayla bile anlaşılabilir. Bununla birlikte Hurûfilîğe ilişkin bir kısım inançlar ile “Tevellâ”, “Teberrâ” ve “Kerbelâ Matemî” vb. unsurların Erkânâmelerde esaslı bir karşılıklarının olmadığını belirtmek gerekir. Bunlar daha çok âyinlerin, törenlerin ve kimi ritüellerin uygulanmasında görülen ve duygusal yönü ağır basan yüzeysel yansımalarıdır. Hurûflik, Bektâşîliğin düşünce dünyasına, kültür dünyasına çok kuvvetli bir etki yapmıştır ancak bu düşünce akımı Bektâşîliğin merkezinde yer almamıştır. Hurûflik veya Hûrûfi düşüncesi Bektâşîliğin vazgeçilmez olan zaruri bir unsur olarak telakki edilmemelidir.

³⁵ Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektâşîlik, s.140.

Hacıbektaş İlçe Halk Kütüphanesi Erkânâme, No:36, vr.70ab.

Hacıbektaş İlçe Halk Kütüphanesi, Erkânâme, No:36, vr.75ab

Kaynakça

- A. Bausani, "Hurûfiyya", E.I., New Edition, Leiden 1971, III, 600-602
- A. Yaşar Ocak, "Bektaşilik", *DİA*, İstanbul 1992, V,373-379.
- A. Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. -17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.
- Abdülbaki Gölpınarlı, "Bektaşilik-Hurufilik", *Şarkiyat Mecmuası*, V, İstanbul 1964, ss.15-29.
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, TTK. Ankara 1989.
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*, İstanbul 1997.
- Ahmed Rifkı, *Bektâşî Sırrı*, I-II, Dersâdet 1328/1910.
- Ahmet Yıldırım, "Alevi-Bektâşîlerin Dinin temel Kaynaklarından Kur'ân ve Sünnete Bakışı", *Uluslararası Bektaşilik ve Alevîlik Sempozyumu-I*, ss.293
- Ali Ulvi Baba, *Betâşîlik Makâlâtı*, Yay. Haz. İsmail Kasap-Yusuf Turan Günaydın, Horasan Yay., İstanbul 2006.
- Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevî-Bektâşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri*, Haz. İsmail Görkem, Kültür Bak. Yay. Ankara 2000.
- Belkis Temren, *Bektâşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1995.
- Besim Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul 1341.
- Cemal Muhtar, "Hurufî Türk Şairleri", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak.Dergisi*, IV, İst. 1986, ss. 219-226.
- Ethem Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, Selçuk Yay. Ankara 1996.
- F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929.
- Fatih Usluer, *Hurufilik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, İstanbul 2009.
- Hacıbektaş İlçe Halk Kütüphanesi (HBK), *Erkânâme*, No: 36,
- Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslamiyât*, VI, S.3 Temmuz-Eylül (2003), ss.111-126. www.hasanonat.net
- Hülya Küçük, "Bektâşilik ve Aleviliğin Sufî ve Esoterik Boyutu Karşılaştırmalı Kavram Analizi", *İslamiyât*, VI (2003), ss.151-163.

- Hüsametîn Aksu, “Câvidânnâme”, *DÎA*, İstanbul 1993, VII, 178.
- Hüsametîn Aksu, “Hurûfîlik”, *DÎA*, İstanbul 1998, XVIII, 408-412.
- İlmi Cavidan, Çev. Raşit Tanrıkulu, Ayyıldız Yay., Ankara 1998.
- İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, İSAM Yay. İstanbul 2000.
- J. K. Birge, *Bektâşilik Tarihi*, Çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul 1991.
- M. Saffet Sarıkaya, “Alevilik ve Bektâşiliğin Ahilikle İlişkisi –Fütüvvetnâmelere Göre”, *İslâmiyât*, VI (2003), ss.93-110.
- M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Ankara 2002.
- M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, İstanbul 2003.
- Mehmet Atalan, “Hz. Ali Cenknâmelerinde Mâtürîdîlik ve Hanefîlik İle İlgili Unsurlar”, www.emakalat.org
- Mehmet Atalan, *Şîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca’fer es-Sâdık’ın Yeri*, Ankara 2005.
- Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*, İstanbul 1977.
- Osman Eğri, *Bektâşîlikte Tasavvufî Eğitim*, Horasan Yay. İstanbul 2001.
- Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Aktif Yay. Ankara 2008.
- Sayın Dalkıran, *Akılın Büyük Yanılgısı Tanrılaşdırma*, İstanbul 2004.
- Sönmez Kutlu, “Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi”, *İslâmiyât*, C.6, S.3 (2003), ss.31-54.
- Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, Ankara 2006.
- Temel Yeşilyurt, “Alevî-Bektâşiliğin İnanç Boyutu”, *İslâmiyât*, VI (2003), Sayı 3, ss.13-30.
- Tercümân-ı Bektâşiyân*, Yay. Haz. Ömer Faruk Teber, *İslâmiyât*, VI (2003), s.165-172.
- Yılmaz Soyyer, *19. Yüzyılda Bektâşîlik*, Akademi Yay. İzmir 2005.

**Hurufi Elements in Baktashi Erkannâmas
With Reference to “Vucûd-Nâma”**

Citation / ©-Teber, Ö.F. (2013). Hurufi Elements in Baktashi Erkannâmas With Reference to “Vucûd-Nâma”, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 13 (1), 57-72.

Abstract- *Analysis of miscellaneous booklets such as “Vucûd-nâme”, “Ahid-nâme”, “Risâla Âyin-i Cem” which were written in “Erkannâmas” should make a significant contribution to studies on Alawitan and Baktashiyya. “Vucûd-namas” which are a type of such booklets in the Erkannâmas. “Vucûd-namas” are Hurufism texts in which earthly elements were correlated to parts of human body and various religious and sufistic conceptions implied on these together with letters. In this study we tried to define how Hurufism elements reflected on Bektashi Erkannâmas by analyzing “Vucûd-namas”.*

Key Words: *Esoterism (Batîni), Hurufism, Baktashi, Vucûd-nama*